

УДК 371.162

*Леся Поперечна,
аспірант Хмельницького
національного університету*

КРИТЕРІЇ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Статтю присвячено проблемі професійного розвитку вчителя початкових класів. Зокрема, всебічно проаналізовано суб'єктивні та об'єктивні критерії професійного розвитку вчителя початкових класів, схарактеризовано основні особливості прояву критеріїв професійного розвитку вчителя початкових класів – професійну ідентичність та компетентність.

Ключові слова: *професійний розвиток вчителя початкових класів, критерії професійного розвитку та їх показники, професійна ідентичність, професійна компетентність.*

Стаття посвячена проблеме профессионального развития учителя начальных классов. В частности, всесторонне проанализированы субъективные и объективные критерии профессионального развития учителя начальных классов, охарактеризованы основные особенности проявления критериев профессионального развития учителя начальных классов – профессиональную идентичность и компетентность.

Ключевые слова: *профессиональное развитие учителя начальных классов, критерии профессионального развития и их показатели, профессиональная идентичность, профессиональная компетентность.*

The article is devoted to the problem of primary teachers' professional development. In particular, comprehensively it is analyzed the subjective and objective criteria for the primary teachers' professional development, it is described the main features of manifestation of the primary teachers' professional development criteria – professional identity and competence.

Key words: *the primary teachers' professional development, the criteria for professional development and their indicators, professional identity, professional competence.*

Особистість учителя – вічна тема педагогіки. Ґрунтовно і докладно про особистість учителя, його професійні компетентності та моральні якості писали у своїх працях А. Дістервеґ, Я. Коменський, К. Ушинський тощо. На ґрунті передових ідей видатних педагогів минулого в нашій країні та за кордоном були створені сприятливі умови для всебічного дослідження суб'єктів навчально-виховного процесу, зокрема вчителя

початкових класів.

Вимоги до педагога початкової школи стають більш високими, професійні завдання ускладнюються, а педагогічна діяльність наповнюється дедалі глибшим творчим змістом: учитель може вносити зміни не тільки до окремого уроку, а й до навчальної програми загалом; використовувати як традиційні, так і нові форми роботи, розробляти і впроваджувати власні підходи до навчання й виховання учнів. Глобалізаційні та інтеграційні процеси, модернізація освіти актуалізують вивчення проблеми особистості вчителя початкових класів та практичної перевірки його професійної діяльності, що і зумовлює актуальність теми дослідження.

Дослідженням проблеми професійного розвитку особистості займалися як вітчизняні (Г. Балл, В. Моляко, П. Перепелиця), так і зарубіжні вчені (С. Балеї, Л. Бандура, Д. Міллер). Найвідоміші вітчизняні концепції професійного розвитку та психології професіоналізму (О. Бодальов, Є. Клімов, Н. Кузьміна, О. Маркова, Л. Мітіна, В. Моляко, А. Фурман, В. Шадріков) переконливо доводять, що як особистість загалом, так і її пізнавальні процеси формуються саме у процесі професійного розвитку, здійснення педагогічної діяльності, розв'язання специфічних професійних завдань. Зарубіжний досвід професійного розвитку педагога вивчали Н. Бідюк, Н. Мукан, Л. Пуховська тощо. Заслужують на особливу увагу дослідження критеріїв професійного розвитку вчителя початкових класів таких науковців: Є. Бондаревської, Б. Гершунського, А. Деркача, В. Зазикіна, А. Маркової, А. Піскунова. Аналіз науково-педагогічної думки дає підстави для висновку, що проблема професійного розвитку вчителя початкових класів залишається недостатньо вивченою щодо потреб нової педагогічної реальності.

Метою статті є дослідження критеріїв професійного розвитку вчителя початкових класів у системі неперервної педагогічної освіти.

Професійний розвиток вчителя початкових класів – це процес цілеспрямованого формування особистості, самоусвідомлення професійних особливостей, видів діяльності та професійної взаємодії [2, с. 20].

За структурою можна виокремити такі складові професійного розвитку педагога (поетапно): навчання у вищому навчальному закладі (набуття професійних знань), практика (розвиток педагогічних вмінь), освітня практика (формування професійних компетентностей), курсова підготовка (цілеспрямоване безперервне підвищення рівня професійної компетентності) та атестація (система заходів, спрямованих на всебічне комплексне оцінювання педагогічної діяльності вчителя, презентація передового педагогічного досвіду, друк авторських матеріалів у фаховій періодиці).

Вивчення проблеми критеріїв професійного розвитку вчителя показало, що в практиці психологічних досліджень простежується декілька

підходів щодо класифікації основних показників. По-перше, критерій – це показник, що вказує на ефективність будь-якого процесу; по-друге, критерій – це сукупність показників, які висвітлюють конкретний рівень будь-якого явища [2, с. 29].

Колектив учених (А. Деркач, В. Зазикін, І. Семенов) при розробці критеріїв та показників професійного розвитку педагогічного працівника враховували як загальні (відкритість у засвоєнні нових знань; інтегрований підхід щодо вироблення оптимальної моделі, алгоритму та технології підготовки педагога), так і власне акмеологія (здатність до об'єктивної самооцінки, гнучкість у прийнятті рішення, варіативність вибору, потреба у пошуку, оволодінні інноваційними підходами, професійна процесуальна самоактуалізація, соціально-ціннісний комплекс гуманістичних ідей для творчої особистості вчителя початкових класів, здатність актуалізуватися та рефлексуватися у професійній діяльності тощо) [6, с. 58].

У теорії та практиці педагогічної освіти існують загальні вимоги щодо визначення та обґрунтування критеріїв: 1) відображають основні закономірності формування особистості; 2) дозволяють встановити зв'язок між усіма компонентами досліджуваної системи; 3) якісні показники виступають у єдності з кількісними.

Враховуючи зазначені вимоги як основні, вважаємо за необхідне, доповнити їх вимогами, що відображають специфіку професійного розвитку вчителя початкових класів. Критерії мають, по-перше, розкривати низку якісних ознак (показників), по-друге, відображати динаміку вимірюваної якості в часі і культурно-педагогічному просторі, по-третє, охоплювати основні види професійної діяльності вчителя початкових класів.

Зміст критеріїв та показників професійного розвитку вчителя початкових класів відображає динаміку особистості педагога як суб'єкта діяльності, ступінь оволодіння професійним змістом, засобами, методами вирішення професійних завдань.

Особистісні критерії та показники професійного розвитку вчителя початкових класів визначаються ступенем мотиваційно-ціннісного ставлення до педагогічної діяльності, рівнем розвитку професійно важливих якостей. Зокрема, вони визначаються ступенем залучення в процесі професійного навчання у ВНЗ наявних можливостей і здібностей особистості відповідно до досягнення оптимального рівня професійного розвитку (зростання інтелектуального потенціалу, духовності, антропологічної культури, розвитку загальнопедагогічних та спеціальних здібностей). Відповідність мети, завдань, змісту навчання у ВНЗ педагогічної діяльності майбутнього вчителя початкових класів сприяє професійному розвитку, самовдосконаленню і реалізації творчого потенціалу педагога.

Діяльнісні критерії та показники професійного розвитку вчителя

початкових класів характеризують рівень сформованих компетентностей (педагогічна майстерність у виборі форм, методів, прийомів, засобів організації цілісного навчально-виховного процесу, стиль викладання, культура мовлення, індивідуально-творчий рівень тощо). Ці критерії у студентів ВНЗ визначаються науковим рівнем знань навчальних дисциплін, предмету та методики викладання, психології, педагогіки, особливо щодо технологій навчання і виховання у початковій школі. Важливими показниками професійного розвитку майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки у ВНЗ є також сформованість індивідуального стилю самоорганізації, спілкування та педагогічної діяльності.

Соціальні критерії та показники професійного розвитку вчителя початкових класів характеризують ступінь професійної ідентичності особистості в умовах реформування освіти, ступінь прийняття особистісно-розвивальної парадигми навчання молодших школярів, ступінь реалізації позитивних соціально значущих для суспільства цілей: ствердження в соціумі принципів гуманізму, моральності, які сприяють відтворенню, реалізації сутнісних рис людини, суспільства, одночасно формують і розвивають у процесі діяльності особистісні і професійно важливі якості і здібності самого суб'єкта діяльності.

У процесі професійної підготовки вчителя початкових класів у системі вищої педагогічної освіти соціальні критерії професійного розвитку майбутнього вчителя початкових класів визначаються ступенем засвоєння норм та правил освітнього простору, самоактуалізацією та самореалізацією у процесі професійного навчання.

Відповідно до акмеологічних досліджень науковцями визначено об'єктивні та суб'єктивні критерії та показники професійного розвитку вчителя початкових класів. Об'єктивність критеріїв професійного розвитку вчителя початкових класів полягає у тому, що, використовуючи наукові методи дослідження, можна аналізувати, порівнювати, оцінювати професіоналізм особистості [1, с. 87].

Учитель початкових класів працює у певному соціально-освітньому середовищі, що передбачає визнання його як з боку суспільства, так і з боку професійного співтовариства. Отже, враховуючи сутнісні характеристики особистості як спеціаліста та педагогічної діяльності, визначимо три аспекти об'єктивних оцінок прояву професійного розвитку вчителя початкових класів як суб'єкта діяльності: 1) професійна успішність особистості у педагогічному співтоваристві, соціальний статус особистості у педагогічному колективі; 2) педагогічна майстерність у вирішенні системи професійних завдань щодо комунікації та організації особистісно-розвивального середовища в початковій школі; 3) творче засвоєння сучасних варіативних систем та моделей навчання молодших школярів.

Суб'єктивними показниками професійного розвитку вчителів початкових класів є рівень сформованої позитивної Я-концепції, професійна ідентичність, задоволення як процесом, так і результатом педагогічної діяльності.

В акмеології, психології праці, в педагогіці та психології професійної педагогічної освіти визначено, що процес професійного розвитку педагога буде тоді успішним, коли його суб'єктивні та об'єктивні критерії будуть наближені один до одного. Звичайно, суб'єктивні критерії нерідко є головною рушійною силою досягнення вершин професіоналізму, що проявляється у високих індивідуальних стандартах та еталонах. Важливо, щоб вони не були нижчими за об'єктивні критерії.

В акмеологічних дослідженнях критеріїв виділяють загальні, особливі й поодинокі. Загальні критерії професійного розвитку особистості не залежать від специфіки професійної діяльності особистості та пов'язані з фундаментальними проявами професіоналізму та професійного становлення (за К. Платоновим, Н. Кузьміною), і професійно важливими якостями особистості педагога згідно з загальними професіограмами педагога (Н. Кузьміна, В. Сластьонін, А. Щербаков). До загальних критеріїв та показників професійного розвитку вчителя початкових класів відносимо загальнокультурні, психологічні, професійно-діяльнісні, тобто, за В. Сластьоніним, професійно значущі інтегральні характеристики, які мають внутрішню ієрархію [4, с. 67].

Особливі критерії та показники професійного розвитку вчителя початкових класів безпосередньо пов'язані зі специфікою педагогічної діяльності та вимогами до особистості вчителя початкової школи.

Одиничні критерії та показники професійного розвитку вчителя початкових класів визначаються їх професійною суб'єктністю, властивостями інтегральної індивідуальності, проінформованістю, знаннями, досвідом, професійною культурою, а також психологічними труднощами, навантаженням у загальноосвітньому навчальному закладі.

Розглядаючи професійний розвиток вчителя початкових класів як динамічний і враховуючи цілісний мотиваційно-смісловий, динамічний та результативно-продуктивний компоненти цього процесу, враховуючи системний підхід, який передбачає визначення ієрархічних рівнів процесу розвитку, що характеризують його циклічний характер від наявного потенціалу через його реалізацію і до результатів нового потенціалу, а також з огляду на структуру інтегральної індивідуальності, вважаємо за доцільне виділити такі групи критеріїв професійного розвитку вчителя початкових класів: актуальні (критерії, що відображають актуальний рівень професійного розвитку вчителя, рівень розвитку професійних знань та умінь, професійно важливих якостей, потенціал); динамічні (процесуальні критерії, що характеризують реалізацію наявного потенціалу, які проявляються через ступінь активності регулювання свого

професійного розвитку, тип провідної активності, прагнення до варіативності, позитивної видозміни як своєї особистості, так і діяльності); результативні (об'єктивні і суб'єктивні результати професійного розвитку, що представляють собою новий потенціал).

Таким чином, професійний розвиток – це динамічний процес: початковий потенціал – його реалізація – новий потенціал тощо шляхом циклічного спіралеподібного розвитку, що є типовим прикладом гегелівської тріади відомого філософського закону заперечення заперечень.

Враховуючи методологічні положення психології розвитку особистості та психології праці спеціаліста, результати сучасних досліджень з проблеми удосконалення професійної підготовки в системі вищої педагогічної освіти, визначимо дві основні тенденції щодо професійного розвитку майбутнього вчителя початкових класів в процесі оволодіння ним професійною діяльністю: 1) становлення студента; 2) розвиток гармонійної інтегральної індивідуальності майбутнього вчителя початкових класів.

Основними особливостями прояву критеріїв професійного розвитку вчителя початкових класів є професійна ідентичність та компетентність.

Професійна ідентичність визначається сукупністю таких показників: 1) константність (здатність до опору варіативних змін у цілях, змісті, методах та формах навчання в початковій школі); 2) адаптивність (здатність до руйнування неадекватних професійних стереотипів, пов'язаних із парадигмою традиційної педагогіки в початковій школі); 3) дистанційність (уявлення про місце професії вчителя початкових класів у семантичному, інформаційному та міжнародному професійному просторах, у системі безперервної освіти); 4) сформованість Я-концепції.

Професійна ідентичність відбувається лише на досить високих рівнях оволодіння професією та є стійким узгодженням основних елементів професійного процесу. Ідентичними можуть вважатися професіонали, які мають стійку базу знань, діяльність яких відповідає оптимальному рівню професії.

Важливим критерієм професійного розвитку вчителя початкових класів є професійна компетентність.

Поняття «компетентність» у енциклопедії професійної освіти трактується як володіння знаннями, які дозволяють робити певні узагальнення про обізнаність та авторитетність. Компетентний учитель початкових класів – знавець предмету викладання, авторитетний, повноправний, що володіє колом повноважень [2, с. 49].

Професійна компетентність педагога – це феномен культури, що є результатом розвитку особистості, її освіченості та вихованості (Є. Бондаревська, Б. Гершунський, А. Піскунов, Є. Попова, Н. Розов); система професійно важливих якостей особистості, умінь (Ц. Браже, Н. Запрудский); готовність до професійної діяльності (В. Данильчук,

М. Дьяченко, А. Міщенко, В. Сластьонін); рівень освіченості спеціаліста (Б. Гершунський, А. Щекатунова).

На думку А. Маркової, професійна компетентність – це сукупність п'яти сторін трудової діяльності вчителя: педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, особистість педагога, кваліфікація (навчання), вихованість. Науковець трактує професійну компетентність як психічний стан, що дозволяє діяти самостійно і відповідально, володіння людиною здатністю та уміннями виконувати певні трудові функції, що відображаються в результатах праці людини [5, с. 184].

В останні роки список професійно-педагогічних компетентностей педагога постійно поповнюється. Це пов'язано насамперед з особливостями освітньої підготовки у ВНЗ, уведенням державних освітніх стандартів початкової освіти тощо. Так, існує низка досліджень, у яких виокремлюється особливий вид професійної компетентності, притаманний лише вчителю початкових класів, – це дидактико-методична компетентність (Е. Маркушевська, Т. Руденко).

Дидактико-методична компетентність – це знання (психолого-педагогічні, спеціальні), уміння та навички творчої педагогічної діяльності вчителя, які трансформуються під час педагогічних дій та функціонують у діяльності. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки виникає необхідність в узгодженні дидактичної та методичної підготовок студента, а тому і сформованих відповідних компетенцій.

Дидактична компетентність не передбачає, наприклад, таких складових методичної компетентності, як уміння створювати різнорівневі творчі завдання з предмета, здійснювати комплексне планування методів та прийомів навчання, проводити аналіз технологій навчання і виховання, усувати переваженість учнів, які викликані одноманітною щоденною діяльністю учнів та відсутністю чіткого розмежування основних знань тощо.

Професійна компетентність – це інтегральна характеристика ділових і особистісних якостей фахівця, що відбиває не лише рівень знань, умінь і навичок, професійного досвіду, достатніх для досягнення цілей професійної діяльності, але і соціально-моральну позицію особистості [3, с. 59].

Професійна компетентність вчителя початкових класів включає такі елементи: 1) спеціальна компетентність – високий рівень знань, використовуваних у педагогічній праці, котрі забезпечують можливості професійного розвитку; 2) соціальна компетентність – здатність бути відповідальним, приймати рішення, регулювати конфлікти; 3) психологічна компетентність, яка зумовлена розумінням того, що без культури емоційної сприйнятливості, без умінь і навичок рефлексії, без досвіду міжособистісної взаємодії професіоналізм залишається неповним;

4) інформаційна компетентність – володіння новими інформаційними технологіями; 5) комунікативна компетентність вимагає знання іноземних мов, високий рівень культури мови і спілкування; 6) екологічна компетентність ґрунтується на знанні загальних законів розвитку природи і суспільства, на екологічній відповідальності за педагогічну діяльність; 7) валеологічна компетентність – наявність знань та умінь у галузі збереження здоров'я учнів.

Ступінь сформованості професійної компетентності вчителя початкових класів залежить від рівня розвитку професійно важливих рис особистості: сформованість антропологічної культури особистості; специфічні риси характеру (емпатія, сензитивність щодо потреб учнів, оптимізм, доброта, терпіння, уважність, правдивість, самовладання, вимогливість); спрямованість пізнавальної сфери (рівень розвитку пам'яті, творчої уяви, образного сприйняття, творчого мислення, стійкість уваги); стан розвитку малорухомої моторики.

Крім того, професійна діяльність вчителя початкових класів не тотожна навчальній діяльності студента у процесі професійної підготовки у ВНЗ, як і інші показники професійного розвитку. Так, наприклад, у студента не може бути сформований індивідуально-творчий стиль професійної діяльності, оскільки він не займається самостійною професійною діяльністю. Однак у майбутнього педагога зазвичай сформований індивідуальний стиль самоорганізації та спілкування, який, до речі, є передумовою індивідуально-творчої системи способів вирішення педагогічних завдань.

Професійна компетентність у студента може вимірюватися такими показниками: навчальна успішність, продуктивність педагогічних практик, захист курсових та дипломних робіт. Професійна ідентичність у студента є регулятором професійного розвитку, що проявляється у професійному центризмі, бажанні працювати вчителем початкових класів, самовдосконалюватися та професійно самореалізовуватися. На особливості прояву критеріїв і показників професійного розвитку майбутнього вчителя впливають властивості різних рівнів інтегральної індивідуальності (психодинамічний, індивідуальний, особистісний, психосоціальний) і професійна підготовка (навчальна, комунікативна, громадська, дозвілля, дослідницька) у ВНЗ.

Отже, усі професійні компетентності вчителя початкових класів можна визначити, врахувавши специфіку дій, спілкування, систему мотивів, ціннісних орієнтацій, рівня креативності та рефлексивності педагогічного працівника. Розроблення системного і цілісного алгоритму професійного розвитку вчителя початкових класів і визначення основних компонентів та критеріїв є необхідною теоретичною передумовою для подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Деркач А. А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека / А. А. Деркач. – М., 2000. – 326 с.
2. Энциклопедия профессионального образования : в 3-х т. / под ред. С. Я. Батышева. – М. : АПО, 1999. – 488 с., Т. 3 – Р-Я – 1999.
3. Жигірь В. І. Професійна педагогіка : навчальний посібник / В. І. Жигірь, О. А. Чернега ; за ред. М. В. Вачевського. – К. : Кондор-Видавництво, 2012. – 336 с.
4. Зазыкин В. Г. Акмеологические проблемы профессионализма / В. Г. Зазыкин, А. П. Чернышев. – М., 1993. – 148 с.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 308 с.
6. Симонов В. П. Диагностика личности и профессионального мастерства преподавателя / В. П. Симонов. – М. : Международная педагогическая академия, 1995. – 188 с.